

Eğitimde Fırsat Eşitsizliği Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

A Critical Review on Inequality of Opportunity in Education

Rabia BİLGİN¹

Ece ERBUĞ²

Başvuru Tarihi / Received: 21.12.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2021

Araştırma / Research

Öz

Her bireyin temel vatandaşlık hakkı olmanın yanı sıra, yaşadığı yüzyıla ayak uydurabilmesi, kendini geliştirebilmesi ve içinde bulunduğu toplumda hayatına devam edebilmesi adına gerekli olan eğitim; sürekli bilme ve öğrenme ihtiyacını karşılamakla birlikte din, dil, etnisite, cinsiyet, yaş ayrımı gözetmeksizin her insanın eşit şartlarda ulaşması gereken bir olgudur. Ancak eğitime erişim konusunda bireylerin sahip oldukları koşulların eşit olmadığı görülmektedir. Nitekim eğitimde fırsat eşitsizliği, insanların doğuştan veya sonradan elde ettikleri fırsatların farklılıklarına dikkat çekerek, bu farklılıkların oluşturduğu sonuçları ifade eder. Bireyin sınıfsal konumu, etnik kökeni, içinde bulunduğu toplumun değer yargıları ve normları, doğuştan getirdiği özellikleri gibi nedenler, bireyin eğitime erişmesinin önünde engel oluşturabilmektedir. Bu noktada bu çalışmanın amacı, eğitimde fırsat eşitsizliği yaratan ekonomik, toplumsal, bölgesel, biyolojik ve siyasi etmenlerin çeşitli çalışmalar ışığında toplumsal eşitsizlik bağlamında değerlendirilmesidir. İlgili bağlamlar, literatür taraması yapılarak, örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eşitlik, Eğitimde Fırsat Eşitliği

Abstract

Besides being a fundamental human right, education is necessary for individuals to adopt the century they live in, to develop themselves and to be in harmony with the society. Education meets people's need to know and learn and there should be no discrimination based on religion, language, race, gender or age in education. However, the conditions that people have in accessing education are not equal. Inequality of opportunity in education focuses on the differences of opportunities the individuals have, both by birth and through their life course and the consequences of these differences. An individual's class position, ethnic belonging, the culture and norms of the given society, the individual's characteristics might create obstacles regarding access to education. The aim of this study is to examine the economic, social, regional, biological and political factors that cause inequality of opportunity in education in the scope of data from various studies. Literature review is used as the method of the study.

¹ İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisans Öğrencisi, rabiaablg@gmail.com | ORCID: 0000-0001-7649-1625

² İstanbul Gedik Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, ece.erbug@gedik.edu.tr | ORCID: 0000-0001-8807-2604

Key Words: Education, Equality, Inequality of Opportunity in Education

Giriş

Eğitim, insanın var olduğu günden başlayıp hayatının sonuna kadar devam eden, toplumun bir parçası olabilmek adına kendine birtakım değerler, bilgiler ve beceriler katma sürecidir. Mesleki ve teknik bilgiler dışında günlük yaşama dair toplumsal bilgiler de içeren eğitim, her çağ ve toplumda farklı içerikler ile donatılmış olsa da, insanın kendisi ve toplum adına vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur. İnsanın doğduğu anda başlayan ve okul çağında kurumsallaşarak devam eden eğitim, temelde çocuklar olmak üzere her bireyin hakkıdır. Gelgelelim her insan bu haktan yararlanma konusunda eşit şartlara sahip olamamaktadır. Eğitime erişim konusundaki mevcut farklılıklar eğitimde fırsat eşitsizliğini doğurur. Eğitimde fırsat eşitsizliği, var olan fırsatlardan bütün bireylerin eşit derecede faydalanamaması ve eğitim hakkına sahip olan her insanın bu hakka erişim konusundaki koşullarının eşit olmamasını ifade eder. Oysa ülkelerin kalkınmışlık düzeyini belirleme gücüne de sahip olan eğitim, bölge, cinsiyet, engellilik ve başka bağlamlarda bir ayırım olmadan tüm nüfusun erişebileceği bir hak olmalıdır (Sarier, 2010). "Eğitimde fırsat eşitliği, eğitim üzerine yapılan herhangi bir toplumsal analizin ve özellikle de eğitimin işlevi üzerine sürdürülmekte olan tartışmaların kaçınılmaz olarak odak noktasını oluşturmaktadır" (Değirmencioglu, 2008, s.48). Bu açıdan bakıldığında eğitime erişimdeki şartların eşitsizliği, sosyal yapıdaki eşitsizliklerin hem bir sebebidir hem de bir sonucudur. Eğitimde fırsat eşitsizliğini yaratan etmenler ekonomik, toplumsal, coğrafi/bölgesel, biyolojik ve politik olmak üzere beş boyutta ele alınabilir. Tüm bu etmenlerin eğitime erişim bağlamında fırsat eşitsizliği yaratması her bireyin sahip olduğu eğitim hakkına ulaşması hususunda bir eşitsizliğe sebep olduğu gibi, bireylerin hayatlarının ilerleyen dönemlerinde diğer haklardan da mahrum kalmalarına neden olur.

Bu makalede eğitimde fırsat eşitsizliğine sebep olan ekonomik, toplumsal, bölgesel, biyolojik ve siyasi etmenlerin alt başlıklar halinde, konu ile ilgili yapılmış araştırmalar ve somut örnekler üzerinden, sosyolojik bir perspektifle incelenmesi amaçlanmıştır.

Eğitimde Fırsat Eşitsizliğine Sebep Olan Etmenler

Ekonomik Etmenler

Bir çocuğun ailesinin sosyo-ekonomik seviyesi, eğitime erişimini ve eğitimdeki başarısını etkileyen faktörlerin en başında yer alır. Aileler arasındaki gelir farklılığı, çocukların yetiştirilme şekli ve eğitim-öğretim yaşamları boyunca elde edecekleri akademik başarılarını belirler. Lareau (Akt. Çelik, 2016), çocuğun ailesinin ekonomik durumuyla ilişkilendirdiği iki tip ebeveynlik tarzından bahseder: *Yüksek gelirli veliler*, çocuklarına sağlayabildikleri imkânlar doğrultusunda çocukların iletişim ve motor becerilerine katkı sağlayacak özel dersleri ve çeşitli kursları yakından takip ederler. Bu ebeveynler "düzenlenmiş yetiştirme" stiline sahip olup, çocuklarının kurduğu diyaloglarda kendine güvenecek şekilde düşüncelerini etkili biçimde aktarabilmelerini sağlarlar. *Düşük gelirli veliler* ise çocuklarına bu imkânları sunabilecek yeterli maddi güce sahip olmadıklarından çocuklarını, becerilerini olumlu etkileyecek aktivitelerinden mahrum bırakmak zorunda kalırlar. "Doğal yetiştirme" kategorisinde ele alınan bu ebeveynlerin çocukları iletişim becerilerini aileleriyle kurdukları kısa diyaloglardan, televizyondan ve sokakta oyun oynadığı başka çocuklardan kazanırlar. Bu sebeple özgüvenleri gelişmediği gibi, kelime hazneleri ve dolayısıyla kendilerini ifade etme şekilleri de çok

kısıtlı olur. Benzer şekilde Bernstein da dil kodları ve toplumsal sınıf arasında ilişki kurar. Buna göre farklı toplumsal sınıfların mensubu olan çocuklar, dili üretme ve nesnelere anlam yükleme konusunda farklılık gösterirler. Alt sınıf çocuklar biçimsel olarak anlamlandırmaya yatkın iken orta sınıftaki çocuklar daha içeriğe odaklı bir anlamlandırmaya yatkındırlar. Bu anlamda alt sınıf çocuklar eğitime yalnızca ders odaklı yaklaşırken üst sınıf çocuklar eğitimin, derslerin yanında hayal gücünü, gelişimi ve yeteneği de kapsadığının bilincinde olur (Akt. Köse, 2001). Anlaşılacağı gibi, ailenin sosyal sınıfı dil kodu ile ilişkilidir ve toplumsal ilişkiler farklı dil kodlarının kullanımı ile yeniden inşa edilmektedir. Keza Bourdieu da eğitim kurumunun, üst sınıflarının habitusuna yakın olduğunu ve bu nedenle hâlihazırda var olan sınıfsal konumları yeniden ürettiğini iddia etmektedir (Duran ve Ekici, 2018).

Ekonomik durum, çocuğun alacağı eğitimin miktarıyla birlikte, çeşidini de belirlemektedir (Tezcan, 1994). Bu durum ülkemizde en çok, özel okul/kolej ve devlet okulu ayrımında ortaya çıkmaktadır. Gök (2004)'e göre, maddi gelirlerdeki eşitsizlik sonucu özel okula gidebilecek gelire sahip çocuklar devlet okulundaki kalabalık sınıflarda eğitim gören çocuklardan daha nitelikli eğitim almaktadır. Özellikle üniversite sınavına hazırlanan öğrenciler arasında dershaneye gidebilecek ya da özel ders alabilecek maddi gelire sahip olanlar, kendi imkânlarıyla ve okulda öğrendikleri bilgiler ışığında bu desteklerden yoksun olan öğrencilerden daha avantajlı olmaktadır (Değirmencioğlu, 2008). İlkokuldan başlayan eğitim hayatlarında çocukların sahip olacağı uygun ders çalışma ortamı ve ekipmanlar da başarıda göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Nitekim çocuklar üzerinde yapılan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) verileri incelendiğinde, evinde bilgisayar olan çocukların daha başarılı olduğu gözlemlenmiştir (Dinçer ve Uysal Kolaşın, 2009). Benzer şekilde çocukların kendilerine ait odaları olması da, verimli çalışabilmelerinin bir sonucu olarak başarılarını arttırmaktadır. Düşük gelir seviyesine sahip ailelerin çocukları, çoğu zaman bu imkândan da mahrum kalmaktadırlar. Ayrıca eğitimin ve yoksulluğun ilişkisi incelendiğinde; birbirlerini karşılıklı olarak belirledikleri görülür. Yoksulluk arttıkça eğitimden uzak kalan bireyler, kendilerine ekonomik refah sağlayacak mesleki eğitime ve istihdam olanaklarına ulaşamayacaklarından, yoksullukları sürecektir. Böylece eğitim seviyesi ve yoksulluk, birbirini tekrarlayan bir sürece girmiş olacaktır (Alpaydın, 2008). Çocukların ailelerinin sahip oldukları ekonomik farklılıklar, eğitim hayatları boyunca tabi tutulacakları sınavların ardından yerleşecekleri lise ve üniversite kurumlarında alacakları eğitimlerin kalitesini ve bu doğrultuda hayatlarının ilerleyen zamanlarında edinecekleri meslekleri belirleyecektir. Bu mesleklerden elde edecekleri kazançlar da yüksek oranda benzerlik göstereceğinden, yetiştirecekleri bir sonraki kuşaklar da yüksek ihtimalle bu döngüye dâhil olacaktır.

Toplumsal Etmenler

Eğitime erişimin toplumsal eşitsizlik ile olan bağlantısını incelerken toplumsal etmenlerden bahsetmek kaçınılmaz olacaktır. Toplumsal cinsiyet ve etnik aidiyetin eğitimdeki başarı üzerinde hala etkili olduğu söylenebilir. Cinsiyet ayrımcılığına somut bir örnek, okullarda kız çocuklarının etek giyme konusunda mecbur bırakılmaları olabilir. Bu durum kız öğrencinin istediği oyunları oynayamama, istediği gibi oturamama ve koşamaması sebebiyle fiziksel özgürlüklerden mahrum kalması (Martin, 1998) ve bu nedenle okuldaki belli imkânlardan eşit ölçüde faydalanamamasına neden olmaktadır. Böyle bir kısıtlanmanın özellikle ergenlik dönemindeki gençlerde psikolojik olarak da olumsuz etkiler yaratabileceği ve okuldan uzaklaşmaya neden olabileceği varsayılabilir. Diğer yandan eğitimde cinsiyet eşitsizliklerini net olarak okuyabileceğimiz bir alan, okutulan ders kitaplarıdır. Ders kitaplarında erkeklerin kamusal mekânlarda ve aile reisi olarak resmedilmesi, kadınlarınsa ev içinde temsil edilmesi daha küçük yaşlarda çocukların geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını içselleştirmelerine yol açar. Yine ders kitaplarında kız çocuklarının grup aktiviteleri içinde, oğlan çocuklarınsa tek başlarına gösterilmeleri, erkeklerin kadınlara göre tek başlarına daha yeterli ve yetkin

oldukları mesajını vermektedir (Tezer Asan, 2010). Kız çocuklarının *doğaları gereği* hassas, duygusal ve konuşkan oldukları düşüncesi kız çocuklarının sosyal bilimlere yöneltilmesine sebep olmaktadır. Bu düşüncüyü temel alarak kadınlar bakım emeğinin uzantısı olan işlere, erkekler ise ev geçindirme rolü gereği ve aklın üstün görüldükleri için mühendisliğe yönlendirilmiştir (Gökçen ve Büyükgöze-Kavas, 2018). Bir toplumdaki kalıplaşmış değer yargıları kadına ve erkeğe belirli roller biçer. Kadınlara, eğitim almak yerine bir yuva kurup çalışan eşine ve bebeklerine bakmak rolünü biçen bir toplumda yaşayan bir kadının hayal dünyasının da küçülmesi ve en büyük hedefinin, makbul bir eş ve anne olmak olması mümkündür. Eğitim artık onun için bir şey ifade etmemeye başladığından; evinden, eşinden ve çocuklarından aldığı haz ona yeter hale gelmektedir (Sen,1992). Bu şekilde, içinde bulunduğu toplumun değer yargılarına ters düşmeyeceğini ve toplumsal olarak kabul göreceğini düşünmektedir. Ferreira ve Gignoux (2010)'un; Türkiye'de anneleri eğitim almamış çocukların okula kayıt oranının, eğitilmiş annelerin çocuklarından daha düşük olduğuna dair bulgusu, eğitim kurumuna istikrarlı olarak devam etmede anne eğitiminin önemini gösterirken, kız çocuklarının okullaşma oranının erkek çocuklardan daha düşük olması, geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının etkisini sürdürdüğünü düşündürmektedir. Buna rağmen son yıllarda kız ve erkeklerin eğitimdeki başarı oranlarına bakıldığında, kız öğrencilerin akademik başarılarının ve özgüvenlerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu gözlenmektedir (Batyra, 2017). Çalışan ve kendi ayakları üzerinde durabilen kadın ve anne modelleri kız çocuklarında ciddi bir özgüven artışına sebep olmakta, hayatlarının ilerleyen zamanlarında karşılaşacakları problemleri en aza düşürebilecek kapasiteye ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.

Toplumsal etmenlerin eğitimle olan bağlantısı çerçevesinde farklı etnik kökenlere sahip olan öğrencilerin de başarılarında farklılıklar gözlemlenmektedir. Örneğin Türkiye'de nüfusu azımsanmayacak düzeyde bir topluluk olarak Romanlar, farklı bağlamlarda toplumsal eşitsizliklere ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Mekânsal olarak da dışlanmaları sonucunda kendi mahallelerinde izole bir biçimde yaşamaktadırlar. Sosyal hayatta dışlanan Roman ailelerin çocukları eğitimlerini de bu izole olmuş mahallelerdeki okullarda sürdürmektedir. Roman olmayan çocukların bulunduğu okullarda okuyan Roman çocukları ise hem arkadaşları, hem de diğer çocukların aileleri tarafından istenmemektedir. Gerek sosyal çevreye gerek derslere ayak uyduramayan bu çocuklar, bu defa da başarısız öğrenciler olarak damgalanırlar. Böylece çocuklar, sosyal olarak dışlanmış oldukları için eğitimde gösteremedikleri başarıları sebebiyle tekrar dışlanırlar ve bu kısır döngü içinde kaybolurlar. Bunun yanında unutulmamalıdır ki toplumsal dışlanma ile ilişkilendirilen bu başarısızlık oranları, devletin Roman çocuklarının diğer çocuklar ile ortak sınıfta ders işleme hakkını ne kadar gözetmediği ile de doğrudan ilişkilidir (Genç, Taylan, Barış, 2015). Görüldüğü gibi yoksulluk ve etnisitenin kesişimselliği, bu çocukları marjinalleştirmekte ve eğitimde dezavantajlı kılmaktadır.

Bölgesel Etmenler

Yaşanılan coğrafya, eğitime erişimde ekonomik etmenlerle bağlantılı olup çocukların elde edecekleri başarı konusunda birçok eşitsizliği de beraberinde getirir. Dünyada hem yetişkin, hem de genç okuryazarlığı incelendiğinde, en düşük oranın Sahra altı Afrika'da ve Güney Asya'da olduğu görülmektedir (UNESCO, 2017). Bu bölgelerde bulunan ülkeler olumsuz ekonomik koşulların yanında, bölgede süregelen savaş ve çatışma ortamına da bağlı olarak vatandaşlarının beslenme, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamamakta, eğitime gereken kaynağı ayıramamaktadır.

Bölgesel farklılıklar kırsal ve kentsel olarak ele alındığında ise kırsal alanlarda yaşayan çocukların eğitime erişimde büyük oranda sıkıntı çektikleri söylenebilir. İstihdam olanakları açısından bakıldığında kentlerin oldukça gerisinde kalan kırsal alanlarda, insanlar geçimlerini çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. İnsan gücüne dayalı bu uğraşlar, vakitlerini eğitimlerine ayırmaları

gereken yaştaki çocukları da kapsar. Nitekim bu çocuklar, ailelerine yardım etmek zorunda oldukları için okula gitseler dahi kendilerine ders çalışabilecek yeterli zamanı ayırmakta güçlük çekmektedir³. Türkiye'de birçok köyde yalnızca tek okul olması ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması, eğitime erişimde bu köylerdeki en belirgin sorundur. Bu sorunun yanı sıra okulun gerekli ekipmanlara sahip olmaması ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının fazla olması derslerdeki verimliliği, buna bağlı olarak çocukların başarılarını ciddi oranda etkiler. Bölgesel etmenlerin eğitime erişimde yarattığı eşitsizlik, aynı zamanda toplumsal etmenlerle de ilişkilidir. Türkiye'de "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kızların eğitime katılım olasılığı oranı, İstanbul'da yaşayan kızlarınkine göre %50 daha düşüktür" (Ergüder, 2009, s.12). Bu oranı etkileyen belirleyici faktör, bölgede hâkim olan ataerkil cinsiyet normlarıdır. Ailelerin sahip olduğu çocuk sayısının fazla olması, erkek çocuklarına kız çocuklarından daha fazla değer verilmesi, kız çocuklarının yalnızca bakım ve ev işleri yapacak kapasitede ve değerde görülmesi ve çoğu zaman çocuk yaşta evlendirilmesi, bu bölgede kız çocuklarının eğitime erişimini zorlaştıran başlıca sebeplerdir. Yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bazı köylerde çocukların büyük çoğunluğunun ailelerinde ve çevrelerinde Türkçe konuşulmaması ve dile hâkimiyetleri olmaması, çocukların okula karşı duyduğu güven duygusunu sarsmakla birlikte kendilerini oraya ait hissetmelerini engeller. Bu çocuklar okuldaki eğitimlerine öncelikle dil öğrenmekle başladıkları için, diğer bölgelerde yaşayan çocuklara oranla daha geride kalırlar. Yükseköğretim Kurumu (YÖK)'nun 2018 raporuna göre üniversiteye giriş sınavında en yüksek başarıyı Marmara ve İç Anadolu bölgeleri gösterirken, en düşük başarıyı gösteren iller Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki iller olmuştur (Yükseköğretime Geçişte İl Bölge Başarıları ve Nüfus Hareketliliği Raporu, 2018). Bu sonuçlar, bölgesel etmenlerin eğitimdeki fırsat eşitliği ve akademik başarı üzerindeki etkisini sayısal olarak da ortaya koymaktadır. Bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmişliği, eğitim seviyesine etki etmektedir.

Biyolojik Etmenler

Eğitime erişimde bahsedilen tüm bu yapay etmenlerin yanında çocuğun zekâsı ve yetenekleri, diğer etmenlerle karşılıklı etkileşim içinde olup başarıyı etkileyen önemli bir faktördür (Dinçer ve Uysal Kolaşın, 2009). Çocukların doğuştan sahip oldukları bu yetenekleri ve zekâlarının eğilimi, başarıya ulaşmalarında diğer etmenlerin etkisini yok edebilme özelliğine de sahiptir. Zekâ katsayısı yüksek bir çocuğun ailesinin sosyo-ekonomik durumundan, yaşadığı coğrafyadan veya cinsiyetinden kaynaklı karşılaştığı sorunlara karşı derslerine odaklanabilme ve başarıya ulaşabilme oranı, aynı imkânlarla sahip zekâ katsayısı düşük bir çocuğa göre göz ardı edilemeyecek düzeyde yüksektir. Yeniden PISA örneğine dönecek olursak, öğrencilerin burada uygulanan testlerdeki başarısı, yalnız akademik birikimle değil, zekâ ve becerileriyle de alakalıdır. "... Zekâ ve yetenek, öğrencinin PISA başarısını belirlediği gibi, akademik birikimini ve dolayısıyla kayıtlı olduğu okulu ve program tipini de belirleyebilir" (Dinçer ve Uysal Kolaşın, 2009, s.14). Kısacası, eğitime erişimde eşitsizlik yaratan söz konusu etmenlerin etkileri kontrol edilse bile çocukların zekâ ve yetenekleri hep farklı olacağı için, bu etmenin yaratacağı eşitsizliği tespit ve kontrol edebilmek güç olacaktır. Yakın zamana kadar bilimsel yaklaşımlar, IQ ile genetik arasında bir ilişki olduğunu savunmuştur. Bu ilişkiyi savunanlardan Herrnstein ve Murray, 1994 yılında yazdıkları *Çan Eğrisi* isimli kitapta siyah insanların zekâlarının, diğer tüm değişkenlerden bağımsız bir şekilde, tamamen ırka bağlı olarak daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşü eleştirenler, yazarları bilimi kullanarak ırkçılığa hizmet etmekle suçlarken, bu farkların genetik olmayıp kültürel ve toplumsal nedenlerden kaynaklandığını savunmuşlardır (Nalçacı, 2018). Günümüzde bu yaklaşımlar artık kültürel görecelik kapsamında geçerliliğini yitirmiş

³ Benzer olguyu kent yoksulları için de gözlemlenebilir. Kentte derin yoksulluk yaşayan pek çok ailenin çocukları, okul çağında çalışıp para kazanmak zorunda kalmakta, okula kayıtlı olsa bile devamlılık sağlayamamaktadır.

gözükmektedir. Bu tür standartlaşmış testlerin toplumsal gerçeklikle örtüşmediği, kültürel ve sınıfsal farklılıklarının yok sayıldığı vurgulanmaktadır. Örneğin Almanya’da yapılan zekâ testlerinde Türk kökenli çocukların sonuçlarının düşük olmasının asıl nedeni onların zekâ seviyesinin düşüklüğü değil, dile hâkim olmamalarıdır (Semerci, 2005). Biyolojik farklılıkların eğitime erişimde bir engel oluşturmaması kadar nörolojik farklılıkların da eğitim önünde engel oluşturmaması önemlidir. Görünmeyen engel olarak tanımlayabileceğimiz, nörotipik gelişim göstermeyen, Otizm Spektrum Bozukluğu ya da Disleksi gibi öğrenme güçlüğü yaşayan özel gereksinimli çocukların da eğitim hakkında nörotipik gelişim gösteren çocuklarla eşit şekilde faydalanmaları gerekmektedir.

Siyasi Etmeler

Bahsedilen tüm bu etmenlerin yanı sıra, devlet tarafından uygulanan eğitim politikaları da eğitimdeki başarı üzerinde oldukça önemli etkilere sahiptir. Ülkemizde öğrencileri eğitim hayatlarının başlarından itibaren sınavlara tabi tutarak, meslek lisesi, Anadolu lisesi veya fen lisesi gibi farklı eğitim kurumlarına yönlendirmek, eşitsizliğin sürdürülmesindeki en büyük etkenlerden biridir (Dinçer ve Uysal Kolaşın, 2009; Sarıer, 2010). Bir çocuk eğitime erişim bağlamında karşısına çıkan ekonomik, toplumsal, bireysel veya bölgesel dezavantajların etkisiyle düşük puan alarak yerleştiği düşük nitelikli okullarda aldığı eğitimle, başarıya giden yolda tekrar geride kalmaya mecbur bırakılmaktadır. Ergüder (2009, s.21) 2007 ÖSYS sonuçlarında Anadolu lisesi mezunlarının lisans programlarına yerleşme oranının %43, genel lise mezunlarının ise %2,5 olduğunu belirtmiştir. Meslek lisesi mezunlarındaysa bu oran %1,7’ye kadar gerilemektedir. Bu sonuçlara bakılarak da söylenebilir ki, öğrencilerin ortaokuldan sonra puanla yerleştiği liseler önce üniversite seçimlerini, sonrasında hayatlarını devam ettirecek mesleği ve buna paralel olarak gelir düzeylerini büyük oranda belirlemektedir. Ekonomik etmenlerle oldukça ilişkilendirilebilecek bu durum, yoksul ailelerin çocuklarının üniversiteye girmesinin önünü keserek, ortalamanın üstünde hayat standartlarına sahip olmasını engellemektedir (Çelik, 2016). Bunların yanı sıra devlet tarafından bir ülkedeki öğrenci kapasitesini karşılayacak düzeyde öğretmen yetiştirilememesi, öğrencilerin daha kalabalık sınıflarda daha zor ders işlemelerine yol açmaktadır (Dinçer ve Uysal Kolaşın, 2009). İşte tüm bu etmenlerin varlığına karşı devlet, bir ülkede yürütülen eğitim politikaları ile eğitime erişim ve dolayısıyla başarı konusunda ekonomik, toplumsal, bölgesel ve biyolojik farklılıklardan kaynaklı oluşan eşitsizliklerin önüne geçmekle yükümlüdür. Diğer yandan eğitim sistemimizin ezber odaklı yapısı değerlendirilmeli, müfredatlar buna göre gözden geçirilmeli, farklı tipteki okullarda eğitimin niteliği eşitlenmeli, anadili farklı olan öğrencilere Türkçe dil desteği verilmeli ve okul öncesi eğitimi destekleyici politikalar geliştirilmelidir. Okullarda rehberlik ve danışmanlık servislerinin geliştirilmesi, mesleki eğitimde işverenlerle iletişimin güçlendirilmesi ve öğrencilere staj imkânları tanınması, yükseköğretimde kalitenin artırılması ve uluslararasılaşma, politika yapıcılarının müdahale etmesi gereken diğer konulardır (OECD, 2013).

Son olarak, her vatandaşın eğitim alma hakkını gözeterek, Türkiye’de engelli ve özel gereksinimli bireylerin nitelikli eğitime erişimleri ve kaynaştırma politikalarının acil olarak yeniden değerlendirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, tüm çocukların eğitim alma hakkına sahip olduğunu ve engelliliğe bağlı ayrımcılık yasağını net olarak ifade eder (UNICEF, Madde 23). Türkiye de sözleşmeye taraf olmakla birlikte, uygulamada önemli eksikler olduğu görülmektedir. Okulların fiziksel altyapılarındaki eksikler, kilit personelin azlığı, öğretmenlerin yeterli donanıma sahip olmamaları, özellikle işitme ve görme engelli öğrencilere gerekli cihazların sağlanamaması gibi nedenler, bu çocukların nitelikli bir eğitim almalarını önlemektedir (Sart ve arkadaşları, 2016). Bunların yanında engelli ve özel gereksinimli çocukların okullarda –çoğu zaman diğer çocukların velileri tarafından- istenmedikleri ve öğretmenlerin de bununla baş etme konusunda kendilerini yetersiz hissettikleri bilinmektedir (Gökmen, 2017). Tüm bu bilgilerin ışığında devletin engelli çocukların eğitim haklarına sorunsuz ulaşabilmesi için hem toplumdaki engelli algısını

değiştirecek politikalar geliştirmesi, hem de altyapı sorunlarını çözmesi ve kalifiye personel yetiştirmesi önem taşımaktadır.

Sonuç

Temel insan haklarından biri olan eğitim gerek ülkemizde gerekse dünyada çeşitli faktörlerden dolayı tüm bireylerin eşit erişiminden uzaktır. Dünya genelinde okuma-yazma bilmeyen nüfus giderek azalmakla birlikte, ekonomi, toplumsal yapı, bölgesel farklılıklar, zihinsel ve sosyal gelişim ve ülkelerin eğitim politikaları, kişilerin eğitime erişimlerinin önünde engel oluşturmaktadır. Gelir seviyesi düşük ailelerde ebeveynler çocukların eğitime yeterli önemi veremeyebilir veya çocuğu yoksulluk döngüsünden kurtaracak eğitimi aldırarak imkânlarla sahip olamayabilir. Yoksul ailelerde çocukların okuldan erken yaşta ayrılıp çalışma yaşamına girmesi sıkça karşılaşılan önemli bir sorundur. Bu sorun, çocuğun eğitim hakkından mahrum kalmasının yanı sıra, çocuk işçiliği problemini de beraberinde getirir. Ayrıca bu durum, yoksul ailelerin çocukları ile sosyo-ekonomik seviyesi daha iyi durumda olan ailelerin çocukları arasındaki makasın giderek açılmasına neden olur ve çocuğun dikey hareketlilik şansını da azaltır. Benzer bir durumdan, kır-kent farkı bağlamında da söz edilebilir. Kırsal alanda yaşayan çocukların pek çoğu tarlada çalışmakta, hayvanlarla ilgilenmekte veya kimi zaman mevsimlik işçi olarak çalışabilmektedir. Bu da yine çocuğun okuldan mahrum kalması demektir. Öte yandan her köyde okul olmaması ya da yalnızca ilkokul olması, kalabalık sınıflar ve zorlu fiziki şartlar, çocukların belli bir düzeyin üstünde eğitim almasının önünde engel oluşturabilir. Keza okul öncesi eğitim imkânlarının kısıtlı oluşu da, çocukların gelişimi ve okula ön hazırlığı anlamında dezavantaj yaratmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ise çocukların eğitim fırsatlarından eşit yararlanmaları bağlamında en önemli etmenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kız çocuklarının ataerkil toplumsal cinsiyet normları nedeniyle okula gönderilmemesi ya da evlendirilerek küçük yaşlarda okuldan alınması günümüzde hala önemli bir sorundur. Diğer yandan geleneksel cinsiyet rollerinin sonucu olarak kız çocukların ev işlerinden ve bakımdan sorumlu tutulmaları bazen hiç okutulmamaları, bazen de okul sonrası ev işlerini ya da ailede ihtiyacı olan kişinin bakımını üstlenmeleri dolayısıyla okuldan kalan zamanda eğitimlerine vakit ayıramamaları ile sonuçlanabilir. Eğitimde toplumsal cinsiyet bağlamında tartışılması gereken önemli bir ayrım da, kız çocuklarının yine bakım ile ilişkilendirilen veya *ev içi sorumluluklarının* önüne geçmeyecek mesleklere yönlendirilmesidir. Ayrıca kadınların narin, zayıf ve irrasyonel olduklarını varsayan cinsiyetçi yaklaşım da kız çocuklarının belli başlı bazı meslekler için 'uygun' görülmesi ve burada kümelenmeleri sonucunu doğurmaktadır.

Eğitimde fırsat eşitliği konusunda en dezavantajlı gruplardan biri de, zekâ düzeyi düşük veya yüksek, engelli ve özel gereksinimli çocuklardır. Diğer tüm eşitsizlik doğuran etmenlerde olduğu gibi, bu çocukların uluslararası sözleşmelerce belirlenmiş olan eğitime eşit erişim haklarını sağlamak için de, devlet politikaları çok önemlidir. İster kırdan yaşayan veya kent yoksulu bir birey, isterse etnik bir azınlık grubuna ait veya öğrenme güçlüğü olan bir birey olsun, devlet tüm vatandaşlarına alması gereken eğitimi sağlamak, buna dönük imkânları oluşturmakla yükümlüdür. Bu bağlamda partilerin politikalarını oluştururken öncelikleri eğitim olmalıdır. Zira eğitim yalnızca yaşanan dönemde geçerli olan bir olgu değil, yaşam için biriktirilmesi gereken bilgiler, kazanımlar topluluğudur. Bu bağlamda yapılabilecek tüm iyileştirme çabaları asla göz ardı edilmeden devamlı şekilde ilerlemelidir. Eğitim, temel bir hak olmanın yanında, toplumdaki eşitsizlikleri gidermenin, topluma zarar veren faktörlerin önüne geçmenin, hem ekonomik hem insani kalkınmanın önemli bir bileşenidir. Sonuç olarak eğitim, tüm insanlığa geri dönüşümleri saymakla bitmeyecek bir kazanımdır ve bu nedenle eğitime erişimde eşitsizlik yaratan etmenlerin önüne geçilmelidir.

Kaynakça

- Alpaydın, Y. (2008). Türkiye’de yoksulluk ve eğitim ilişkileri, *İLEM Yıllık*, 3(3), s.49-64
- Batyra, A. (2017). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Başarı Farkı, 2015 Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (TIMSS) Bulguları, s.1-99
- Çelik, Ç. (2016). Eğitimde kurumsal ayrımcılık, eşitsizlik ve sınıfsal ayrışma, *Birikim*, (332), s.91-97
- Çelik, R. (2017). Adalet, kapsayıcılık ve eğitimde hakkaniyetli fırsat eşitliği, *Fe Dergi*, 9(2), s.17-29
- Değirmencioğlu, S. M. (2008), Türkiye’de yükseköğretim mezunları ve eğitimde fırsat eşitliği, *Toplum ve Demokrasi*, 2 (3), s. 47-66.
- Dinçer, M.A. ve Uysal Kolaşın, G. (2009). Türkiye’de öğrenci başarısında eşitsizliğin belirleyicileri, İstanbul: Sabancı Üniversitesi. s.1-30
- Duran, V., Ekici, G. (2018). Bir Habitus Olarak Eğitim Programı, Cemil Meriç 10. Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi: Hatay, 23-25 Kasım 2018.
- Ergüder, Ü. (2009). Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, s.1-32
- Ferreira, F.H.G. ve Gignoux J. (2010). Eğitimde fırsat eşitsizliği: Türkiye örneği, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, (4), s.1-20
- Gök, F. (2004). Eğitim hakkı: Türkiye gerçeği. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Gökmen, N. (2017). Engellilere Yönelik Kaynaştırma Eğitiminin Sosyal Dışlanma Bakımından İncelenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Genç, Y., Taylan, H.H., Barış, İ. (2015). Roman çocuklarının eğitim süreci ve akademik başarılarında sosyal dışlanma algısının rolü, *International Journal of Social Science*, 33, s.79-97.
- Gökçen, M., Büyükgöze Kavas, A. (2018). Meslek seçiminde toplumsal cinsiyetin rolü: bir ölçek geliştirme çalışması, *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 1(1), s. 48-67.
- Köse, M.R. (2001). Basil Bernstein: Kültürel üretim ve yeniden üretim sürecinde eğitim, dil ve dil biçimsel farklılıklar üzerine, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28(3-4), s.361-382.
- Martin, A.K. (1998). Becoming a Gendered Body: Practices of Preschools, *American Sociological Review*, 63(4), s.494-511.
- Nalçacı, E. (2018). Bilimle desteklenen bir idealist akım: biyolojik belirlenmecilik, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1(3), s.197-211.
- Sarıer, Y. (2010). Ortaöğretime giriş sınavları (OKS-SBS) ve PISA sonuçları ışığında eğitimde fırsat eşitliğinin değerlendirilmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), s.107-129
- Sart, H. Z., Barış, S., Saruışık, Y. ve Düşkün, Y. (2016). *Engeli Olan Çocukların Türkiye’de Eğitime Erişimi: Durum Analizi ve Öneriler*. İstanbul: İmak Ofset

- Semerci, B. “Zeka (IQ) Testleri ve Bilimsel Irkçılık”. *Sabah Gazetesi* (01.08.2005). https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/bsemerci/2005/08/01/zeka_iq_testleri_ve_bilimsel_irkcilik adresinden 19.12.2021 tarihinde erişildi.
- Sen, A. (1992). Inequality Re-examined, *Cambridge: Harvard University Press*, 11(1), s.182-189.
- Şengönül, T. (2008). Sosyal sınıf kökeni, eğitimsel kazanım ve dikey hareketlilik ilişkisi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, s.1-26.
- Tezcan, M. (1994). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Zirve Ofset.
- Tezer Asan, H. (2010). Ders kitaplarında cinsiyetçilik ve öğretmenlerin cinsiyetçilik algılarının saptanması, *Fe Dergi*, 2(2), s. 65-74.
- Yükseköğretim Kurumu (2018). Yükseköğretime Geçişte İl Bölge Başarıları ve Nüfus Hareketliliği Raporu. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2018_YKS_il_karnesi.pdf
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2017, Eylül). Literacy Rates Continue to Rise from One Generation to the Next. http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs45-literacy-rates-continue-rise-generation-to-next-en-2017_0.pdf
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>